

Konferanserapport

Ærfugldun

- historie, biologi, verdiskaping og sirkumpolart samarbeid

Thomas Holm Carlsen, Bioforsk Nord Tjøtta

Tjøtta, 1. mars 2011

Prosjektinfo

Hovedprosjekttittel: "Edderdun - tradisjon, næring og bærekraftig forvaltning av en eksklusiv ressurs"

Journalnummer hos oppdragsgiver Nordisk Atlantsamarbejde (NORA): 550-008

Tilsagnsnummer fra Nordland fylkeskommune: K-17/10

Prosjektnavn gitt av Nordland fylkeskommune: Nordisk ærfuglkonferanse på Vega

Prosjekteier: Bioforsk Nord, Tjøtta

Prosjektleder: Thomas Holm Carlsen, forsker ved Bioforsk Nord, Tjøtta

Prosjektnummer hos oppdragstaker: 4210120

Deltakerland: Norge, Færøyene, Grønland og Island

Medfinansiører i forbindelse med konferansen:

- Fylkesmannen i Nordland, Norge
- Nordland fylkeskommune, Norge
- Stiftelsen Vegaøyan verdensarv, Norge

1. Bakgrunn

Den 3. til 5. september 2010 ble det arrangert en nordisk ærfuglkonferanse på Vega Havhotell. Vega er en øykommune på Helgelandskysten i Nordland og er i dag kjerneområdet for tradisjonen med å passe på ærfugl og sanke dun etter endt hekkesesong. I 2004 fikk Vega kommune verdensarvstatus (UNESCO) først og fremst som følge av den unike og fremdeles levende ærfuglduntradisjonen i deler av denne øykommunen. Vega ble et naturlig valg som vertskapskommune for konferansen til tross for utfordringer i forhold til samferdsel.

Hovedmålet med konferansen har vært å fokusere på verdiskaping med basis i den gamle tradisjonen med utnytting av ærfugldun slik man kjenner den fra Nordland (ærfuglhus og høsting etter endt hekking). Det har også vært et fokus på å se muligheter i områder med mye fugl men lite høsting som for eksempel Grønland. Kreves det andre metoder for innhøsting i slike områder med kolonier på over 1000 hekkende fugl? Sist, men ikke minst, har det vært et mål at konferansen skulle ha en nordisk profil ved at representanter fra Island, Færøyene og Grønland, samt fra NORA (nordisk atlantsamarbeid) skulle delta. Et mål som ble oppfylt.

Vanlig ærfugl (heretter kun ærfugl), *Somateria mollissima*, som har en unik kulturhistorisk posisjon i Nordland, hvor ærfugldun har blitt høstet på en bærekraftig måte gjennom et perfekt samspill mellom menneske og natur i over 1000 år. Langs norskekysten ble det i tillegg til Nordland høstet ærfugldun i Trøndelag og deler av Mørekynten i sør, samt i Troms og sporadisk nordøst til Porsanger i Finnmark. Tradisjonen er fremdeles levende på enkelte utvær i dag, men står i fare for å forsvinne som følge av fraflytting og manglende rekruttering av fuglevoktere.

Ærfugldun, eller ederdun som det også blir kalt, er en sjelden og særdeles eksklusiv handelsvare som på verdensbasis nå hovedsakelig blir produsert på Island, Canada, Svalbard og på Nordlandskysten. Ærfugldun har unike egenskaper som man ikke finner i gåsedun eller tilsvarende syntetiske materialer. For det første har ærfugldun ekstraordinær sammenhengskraft (engelsk: cohesion). Mikroskopiske hår på hver dunstråle utgjør en sammenhengskraft slik at ærfugldun holder sammen, i motsetning til gåsedun som ikke har denne egenskapen (se figur 1). Dette gjør at ærfugldun ikke klumper seg i dyner og bekledning, men dekker og fyller hele cella i en dyne e.l. For det andre har duna ekstraordinær elastisitet eller spenst (engelsk: resilience). Ærfugldun vil alltid raskt få tilbake sin opprinnelige form og sitt volum etter kompresjon. For det tredje har ærfugldun ekstraordinær "pusteegenskap" slik at kroppsuktighet kan unnslippe. En egenskap som er vanskelig å gjenskape på syntetiske, isolerende materialer. En selvsagt fordel til utendørs bruk og i sengetøy. I tillegg har ærfugldun en temperaturregulerende effekt (termoeffekt) som gjør at kan benytte dunbekledning og dundyner også på sommerhalvåret uten at det blir for varmt (Hildegunn Nordum pers. medd.)

Tradisjonen med sanking av ærfugldun var tidligere mye mer utbredt i polare strøk på den nordlige hemisfæren. Både i Russland, USA, på Grønland, Færøyene, Shetland og i Finland har det blitt sanket dun. Dessverre var ikke dunsankemetodene like bærekraftige alle steder, noe som førte til en markant tilbakegang i flere ærfuglbestander. Ekstra ille var det for bestandene som opplevde rovdrift med en kombinasjon av dunsanking, eggsanking og jakt. Etter et par hundre år med til dels dramatisk nedgang i ærfuglbestander i artens utbredelsesområde (med unntak av Island) ser det nå ut som at ærfuglen har det bedre og tar seg markant opp igjen med økende bestander bl.a. på Grønland, Svalbard og her i Nordland. Dette skyldes nok mange ulike faktorer, først og fremst en mer bærekraftig forvaltning av ærfugl i de tyngst beskattede områder.

Ærfuglvokterne i Vega kommune har de siste årene, etter at kommunen fikk verdensarvstatus, opplevd at ærfuglen kommer tilbake til værene så sant folk legger til rette og passer på i hekkesesongen. Det kan også virke som at jo større aktiviteten med tilrettelegging er jo mere dun blir det å høste.

Figur 1: Hver eneste dunstråle på en ærfugldunfjær er dekket med mikroskopiske tynne hår. Disse hårene utgjør på en eller annen måte den unike sammenhengskraften for ærfugldun. Foto: Thomas H. Carlsen

Hva skal til for å sikre denne tradisjonen for framtida og hva skal til for å gjenoppbygge gamle ærfuglvær i andre deler av Nordland? Kan vi overføre vår kunnskap fra Nordland til for eksempel Færøyene og Grønland slik at man får en lokal verdiskaping i tilsvarende tynt befolkede kyststrøk i andre land? Kan vi lære noe og få inspirasjon fra "stormaktene" Island og Canada som vil styrke næringa i Nordland? Dette er noen av flere problemstillinger og muligheter som ble tatt opp og diskutert på ærfuglkonferansen på Vega 3. til 5. september 2010.

2. Resultat

2.1 Forberedelser til konferansen

I forkant av konferansen ble det oppnevnt en arbeidsgruppe bestående av prosjektleder, Thomas Holm Carlsen, Daglig leder i Stiftelsen Vegaøyan verdensarv, Rita Johansen, representant for Nordland fylkeskommune og programmet “Den verdifulle kystkulturen”, Audhild Bang Rande og leder for Nordland ærfugllag, Snefrid Jakobsen. Det første møtet i arbeidsgruppa ble avholdt på Vega 12. januar 2010. Her ble en skisse av programmet laget og arbeidsoppgaver ble delegert. De øvrige møter i arbeidsgruppa foregikk per telefon og per e-post. Gruppa gjorde en meget god jobb med å sy sammen programmet, engasjere foredragsholdere, ordne med det logistiske, booke konferanselokaler og annonsere arrangementet. To dager før konferansen startet var arrangementet fulltegnet med 50 deltagere og alle brikker rundt arrangementet var på plass.

2.2 Gjennomføringen av konferansen

2.2.1 Introduksjon og bakgrunn

Arrangementet startet fredags ettermiddag kl 18.00 med video- og bildevisning relatert til konferansens hovedtema. Jens-Kjeld Jensen som bor på øya Nólsoy på Færøyene gav oss et innblikk i den flotte færøyske naturen og viste bilder fra ærfuglhusprosjektet som han har hatt ansvaret for på Nólsoy. Guðbjörg Helga Jóhannesdóttir viste en innholdsrik film om ærfuglbonden og minkfangst på Island. Det nylig lagde filmen om utværet Lånan ble også vist.

På lørdag var det klart for den faglige delen av konferansen. Konferansen skulle egentlig åpnes av Hanne Jakhelln fra Nordland fylkeskommune, men hun måtte meldte avbud av ulike årsaker. I stedet for Hanne Jakhelln ønsket Rita Johansen som representant for vertskommunen og for verdensarvstiftelsen velkommen til konferansen. Johansen gav oss også et foredrag om bakgrunn for Vegas verdensarvstatus og et innblikk i hvordan stiftelsen Vegaøyan verdensarv arbeider med å forvalte verdiene som ligger til grunn for UNESCO-statusen.

Som stedfortreder for Hanne Jakhelln og representant for Nordland fylkeskommune gav Audhild Bang Rande deltagerne en presentasjon av Verdiskapingsprogrammet (“den verdifulle kystkulturen i Nordland”), som både har støttet denne konferansen økonomisk og et stort antall andre prosjekter knyttet til Vega og Lofoten. Se: <http://www.nfk.no/artikkel.aspx?Mid1=434&Aid=889> for info om programmet.

2.2.2 Historisk tilbakeblikk

I det første foredraget tok historiker Kåre Hansen for seg brikker av utviklingen som hadde med egg og dun å gjøre fra 1700-tallet og fram til i dag. Han viste til at i skifteoppgjøret fra 1724 etter kona til sogneprest Hersleb i Brønnøy fantes det 47 kg dun til en verdi av 141 riksdaler. Det tilsvarte verdien av 56 kyr eller duna av 3055 ærfugl (se figur 2). Sognepresten måtte derfor ha mottatt mange av sine avgifter som prest i form av dun. Den store mengden tyder også på at prester og presteenker drev handel med dun. I matrikkelutkastet fra 1723 ble ni dunvær på Helgeland foreslått som egne skatteobjekter. I matrikkelen som kom til å gjelde, var det bare Lånan i daværende Tjøtta fjerding og Lunderøy i Lurøy fjerding som ble matrikulert som egne skatteobjekter. I andre halvdel av 1700-tallet forsvant Lunderøy som eget matrikulert dunvær. Dunværet Lånan var fra den tid og til langt inn på 1830-tallet det eneste dunværet på Helgeland som hadde eget matrikelnummer. I årene rundt 1800 ble 1 mark dun (250 gram) betalt med 1 riksdaler. Hele årsavgiften for en halvdel av Lånan, (både jordleie og leie av dunværet), kunne da betales med ca. 1 ½ kg rensed dun (tilsvarende ca. 110 reder).

Figur 2: Bildet viser 15 gram rensed dun, noe som tilsvarer gjennomsnittlig dunmengde fra et reir. Foto: Sigrun Aune (Bioforsk Nord, Tjøtta)

Kåre Hansen la stor vekt på å få rettet opp den feilen som finnes i egg- og dun-litteraturen, og som skriver seg fra Petter J. Lilands bok fra 1976 “Tjøtta - Historien om en gard” og som er gjentatt mange steder, at “en ganske vanlig avgift for en øyværingsleilending under Tjøtta var 12 mark (3 kg) eller 6 pund rensed dun og 200 egg”. Denne påstanden er ikke riktig. Hansen viste at den største avgiften som kan dokumenteres, er at det fra det beste dunværet, Lånan, ble krevd en avgift på 3 mark (740 gram) rensed dun fra en av leilendingene som bodde der.

Både leilendinger, husmenn og andre, produserte og omsatte dun. Når leilendingene ikke fikk godt nok betalt for duna hos godseieren, omsatte de den selv i Trondheim eller Bergen, eller gjennom den lokale handelsmannen eller på de lokale markedsplassene.

Hansen viste også ved hjelp av samtidig brevveksling at det ser ut til at godseierkvinnene på Tjøtta også drev med omsetning av dun. Kvinnene innenfor familien Brodtkorb brukte også dun for å bytte til seg varer så som lin. Dun ble omsatt både til Bergen og Trondheim og til nær familie. I 1913 kunne man i Bergen få byttet til seg 5 mark (1250 gram) god lin mot 1 mark (250 gram) dun.

Kåre Hansen viste også eksempler på hvordan væreierne beskyttet egne dunvær fra å bli forstyrret i den mest kritiske vernetida (“varntid”). Da måtte det være stilt og rolig i dunværene. Skipet “Gram”, som totalforliste utenfor Lånan vinteren 1849, ble i den forbindelse auksjonert bort i all hast for å komme vernetida i forkjøpet. Lensmannen i Herøy brukte også egg- og dunvær som argument for å forhindre at det ble bygd en molo i Sandsundvær etter den store ulykken i januar 1901 da 34 mennesker omkom. Sprengingen av all steinen som måtte til og all trafikken som anleggsarbeidet kom til å føre til, ville nemlig ødelegge dunværet i en hel generasjon, mente han.

I mange sammenhenger er det slått fast at godseierne framstår som grådige personer som på en måte utbyttet husmenn og leilendinger for å få tak i verdifull dun. Kåre Hansen viste imidlertid til dokumentasjon der det viser seg at det var kårenker som krevde mest egg og dun. Etter at Lånan

var blitt selveie, forlangte to kårenker (i 1913 og 1920) i Lånan 1 ½ kg rensed dun og 200 egg hver som en del av kårkontrakten. Det var dobbelt så mye egg og dun som godseieren tidligere hadde krevd. Hansen viste også til at salg av egg og dun kunne ha svært stor økonomisk verdi for de som eide de beste dunværene.

Klesforretningen "Haugland" i Sandnessjøen kjøpte dun i mange tiår hos de som produserte. Folk fikk betalt i kontanter, eller så byttet de til seg klær mot dun. Mengden hver enkelt kom for å selge, varierte sterkt, fra 200 gram til over 5 kilo. Kvinner kom med de minste mengdene, mens menn kom med de største. I 1970 betalte "Haugland" 350 kroner per kilo. Prisen steg til 1800 kroner i 1989.

Forfatteren Inga Næss er oppvokst på Vega, men bor nå i Trondheim. Ved siden av forfatterskapet har hun arbeidet med skriveverksted og har bygget opp et ærfuglmuseum (E-huste) på Vega, noe som var medvirkende til at øya fikk Verdensarvstatus. Næss fortalte om fiskarbondens mangesysleri, et slitsomt og mangfoldig liv som ofte var marginalt med tanke på utnytting av naturressurser. Foruten fiske som livet ut i øyan var basert på, ble det også drevet jordbruk i form av husdyr beiting, slått og åkerdrift. I mange hundre år har jorda på øyer og holmer blitt kultivert gjennom nitidig slått, hardt beitetrykk og marginal gjødsling med husdyrgjødsel. De feitestete slåtteeengene ble i tillegg gjødslet med tare, tang og avkokt fiskeavfall. Dette har skapt et helt særegent kulturlandskap med et unikt arts mangfold. Kombinert med kalkholdig berggrunn representerer kulturlandskapet i Vegaøyan verdier på internasjonalt nivå.

I tillegg til fiske og jordbruk var sanking av egg fra ulike måkearter og ærfugl og høsting av den særdeles gode og varme ærfuglduna viktig både for eget bruk og som salgs- eller byttevarer. Å rense dun var først og fremst et arbeid kvinnene hadde hovedansvar for og var (og er fremdeles) et særdeles møysommelig arbeid. Dunharpa (se figur 3) er uunnværlig for grovrensing av dun. Ærfugldunas unike sammenhengskraft gjør at duna blir hengende igjen på harpas nylonstrenger, mens tangrester, gress, eggeskall og annet rusk faller ned på bakken under harpinga.

Et unikt trekk ved den norske tradisjonen med dunsankinga er at man alltid har bygd hus for ærfuglen. Å få ærfuglhunnene ("ea") til å hekke i e-baner (se figur 4) eller i steinhus eller andre varianter av hus sikret kvaliteten på duna som blir sanket etter endt hekkesesong. Å få "ea" til å hekke i hus sikret også rettigheter og eierskap til duna. Huseieren (grunneieren) fikk betalt leie i form av duna, som etter endt hekkesesong ikke lengre har noen funksjon for ærfuglen.

Figur 3: Grovrensing av dun ved bruk av dunharpa. Trepinnen ("nåbben") føres fra side til side slik at det skaper kraftige vibrasjoner i strengene. Dette fører til at duna ristes fri for det meste av rusk og rask som sitter i råduna. Foto: Morten Günter

2.2.3 Biologi

Ornitolog og tidligere naturforvalter i Vega kommune, Paul Shimmings gav forsamlingen en grundig innføring i ærfuglbiologi og utbredelse. Vanlig ærfugl er den største marine dykkand på den nordlige halvkule. Opptrer i seks underarter som alle i større eller mindre grader er knyttet til polare strøk og alltid knyttet til kyststrøk. Ærfuglen finnes langs kysten av Nord-Amerika, Nord-Europa og Sibir. De europeiske hekkeområdene omfatter hele Fennoskandia, Svalbard, Jan Mayen, Island, Grønland, Novaja Semlja og den nordlige delen av De britiske øyene. Det finnes fire arter innen gruppa ærfugl. I tillegg til vanlig ærfugl er praktærfugl *Somateria spectabilis*, brilleærfugl *Somateria fischeri* og stellerand *Polysticta stelleri* er de andre tre artene i gruppa.

Ærfugl lever av ulike type bunndyr, men tar også krepsdyr som finnes i fjæresonen. Den spiser muslinger (særlig blåskjell), snegler, krepsdyr, pigghuder og fisk m.m. og beiter mest aktiv morgen og kveld. Normalt finner ærfuglen mat ned mot fire meters dyp, men kan dykke inntil 15-20 m. Fuglen dykker i maks 40 sekunder, men det er registrert noen få ekstremdykk opp mot 80 sekunder.

Shimmings peker på at ærfugl er et utpreget sosialt flokkdyr med monogamt parforhold. Dette gjelder både på hekkeområdene der arten ofte hekker i kolonier, i overvintringsområdene og i myteområdene. Yngre fugler danner ofte egne flokker, enten i egne overvintringsområder eller i kanten av flokker med flokker med eldre (voksne) fugler.

Normalt hekker ærfuglen først når den er 3 år, men enkelte individer kan hekke allerede i 2-års alderen. Hekkeplassen blir alltid valgt på bakken, normalt i ly for vinden, men kan være helt åpen og eksponert. I enkelte aktive egg- og dunvær hekker også ærfuglen i små ærfuglhus, enten i form

av eneboliger satt opp av stein, fiskekasser e.a. eller i rekkehus kalt e-baner (figur 4). Ærfugl legger normal 4-6 egg (i Norge). Reiret blir fôret med dunfjær som hunnen plukker fra brystpartiet. Fôringa starter i forkant av rugeperioden før hele kullet er lagt. Duna gir god isolasjon i den kritiske utviklingsfasen av embryoet. Ruginga skjer utelukkende av hunnen og foregår i ca. fire uker. I denne fasen har hannene forlatt hekkeområdet og etterlater hunnen med aleneansvar for ungene. Hunnene taper mellom 30 og 40 % av egen kroppsvekt under rugingen, dette til tross for normalt sett god tilgang til mat nær reiret. Hunnen forlater reiret kun i korte perioder for å drikke og bade, noe Paul Shimmings mener sannsynligvis er en tilpasning mot høy predasjon hvis hun forlater reiret.

Figur 4: E-bane (flermannsbolig/rekkehus) i Karlsøyvær, Bodø kommune. Foto: Thomas H. Carlsen

Ungene er uavhengig av voksne etter ca. 55 - 60 dager og flygedyktige etter ca. 70 dager. Shimmings trekker fram et spesielt trekk hos ærfugl, "tanter" som passer på andre hunners unger. Dette er ikke-hekkende hunner som bidrar til å passe på unger og dermed redusere ungedødeligheten den første, sårbare tida etter klekking. Flere ikke-hekkende hunner drar nytte av å holde seg i nærheten av ungesamlinger, men uten å ta del i ungepass. De utnytter årvåkenheten til hunnene med unger for å beskytte seg selv mot predatorer (*safety in numbers*).

Norske ærfugler trekker i liten grad ut av Norge. Det er kun fugler fra Sør-Norge og fra Svalbard som er funnet i utlandet. Enkelte bestander i andre land trekker lange distanser, ofte i stort antall. For eksempel så trekker rundt 800 000 ærfugler i Baltikum hver vår. Noen steder er det observert trekk over land, noe som ble påvist ved ringmerking av ærfugler som overvintrer i Trondheimsfjorden og ble registrert hekkende på Svenskysten i Bottenviken.

Ellers nevner Shimmings flere mulige trusler for ærfuglens overlevelse; forurensning, spesielt oljeforurensning (ærfugl er spesielt utsatt på grunn av at mange er stedfast og at de opptre i store flokker), predasjon fra naturlige forekommende og introduserte arter som havørn, hubro, store måkearter, joer og kråkefugler. I tillegg kommer pattedyrene, mink, rev og katter. Isbjørn kan være et problem på Grønland og på Svalbard. Andre trusler er ulike sykdommer, jakt, bifangst i fiskegarn og uforsiktig båttrafikk.

Det store skrekkscenariet for fuglevokterne og for alle som bor og lever langs den sårbare kyststripa i Nordland og landet for øvrig er omfattende oljeutslipp nært land. Nordlandskysten har ufattelig mange kilometer strandlinje som vil kunne bli berørt hvis ulykka inntreffer. Dette har vi allerede bittert erfart på helgelandskysten da mellom 10 000 og 20 000 ærfugler døde i 1982, da det greske malmskipet *Deifovos* forliste utenfor Vega.

Den 31. juli 2009 skjedde det igjen. Lasteskipet MV Full City forliste ved Langesund, Telemark og store mengder olje lakk ut i sjøen. Mange sjøfugler ble rapportert med oljeskader i fjærdrakten og det ble igangsatt et omfattende arbeid med å begrense skaden, registrere skadeomfang og rydde opp tilsølte områder.

En av de fugleartene som ble hardest rammet var ærfugl. Det ble anslått at 90 % av den oljeskadede fuglen var ærfugl. Norsk institutt for naturforskning (NINA) har gjennomført en samlet vurdering av alle registreringer av oljeskadde og døde ærfugler. Dette materialet viser at minimum 1301 ærfugler døde som en følge av forliset av Full City. Dette forutsetter at alle de oljetilsølte fuglene døde som en følge av tilsølingen, uavhengig av graden av tilsøling. Erfaringer fra andre oljesøl viser at ærfuglene er svært sårbare for selv små flekker med olje så dette representerer en rimelig antagelse. Dette er et minimumsanslag og sannsynligvis var antallet ærfugl som døde noe høyere. Rapporten anslår at det reelle tallet på ærfugl som gikk med i forliset ligger et sted mellom 1 500 og 2 000 individer.

Johnny Roger Pedersen representerer Norsk ornitologisk forening (NOF) og var med under innfangning og rehabilitering av oljeskadd fugl etter forliset. Pedersen gav oss en dramatisk og innholdsrik beskrivelse av den kritiske jobben mot klokka for å berge livet til flest mulig oljeskadde fugler. Rapporten "Innfanging og rehabilitering av oljeskadde sjøfugler etter "Full City" - forliset" (Winnem et al. 2009) beskriver i detalj metodene som ble benyttet under innfangning og selve vasking, tørking og rehabilitering. Spørsmålet mange stilte seg etter foredraget til Johnny Roger Pedersen var om arbeidet førte til at fuglene som ble reddet faktisk overlevde også på lang sikt. Mange rehabiliterte ærfugler ble ringmerket før de ble satt ut i det fri igjen. På denne måten kan man få inn data på overlevelse i ettertid basert på avlesning av disse indikatorringene. Andre påpekte at jobben her i regionen først og fremst må være å forbedre oljevernberedskapen langs kysten for å forsøke å unngå at olja når de mest sårbare områdene for sjøfugl.

2.2.4 Verdiskaping

Pr. i dag går nesten alt av ærfugldun på verdensmarkedet til fyllmateriale i eksklusive dyner. Har den unike ærfugduna potensial som fyllmateriale i andre produkt som dunjakker, vester, votter eller lignende? Johan Grøtheim Eilertsen er student ved NTNU, Trondheim innen industridesign. Eilertsen gav et interessant innblikk i hvordan en designer tenker i forhold til prosessen fra idé, vurdering av markedssegment, satsninger og strategier til ferdig produkt, konsept eller tjenester. Det er et klart skille mellom masseproduksjon og ærfugldunproduksjon. Masseproduksjon assosieres med automatisering, store mengder, store markeder, lave priser og stadig innovasjon. På den andre siden av skalaen ligger ærfugldunproduksjon som assosieres med håndverk, små mengder, begrensede markeder, høye priser og bevaring av tradisjon. Er det mulig og evt. ønskelig at ærfugldunproduksjon skal bevege seg i retning av masseproduksjon i form av økte markeder, delautomatisering og større innovasjonsgrad? Kan kultur og "kommers" forenes slik at man ivaretar både autentisitet, miljømessig og økonomisk bærekraft, samt lokalt engasjement og forankring?

Eilertsen pekte på at produksjon av ærfugldun godt kan kommersialiseres i større grad under forutsetning at produksjonsvolumet av dun økes, prisen på dun går ned og blir mer forutsigbar, leverandørkjedene må profesjonaliseres, dunets egenskaper må testes og dokumenteres, og at det må bygges opp en merkevare rundt dun.

Utværet Lånan AS er et godt eksempel på en bedrift som har lyktes med å koble kultur og kommersialisering basert på ærfugldun. Bedriften assosieres med autentisitet ved å basere sin virksomhet på Lånans historie, øygruppas unike ressursgrunnlag i form av prima ærfugldun og en sterk lokal forankring ved at grunneierne eier selskapet. Bærekraft, både miljømessig og økonomisk er helt essensielt for bedriften ved at ærfuglen aldri blir overbeskattet og at eksklusiviteten gir en høy pris for produktene. Duna blir sanket etter hekkesesongen (dette gjelder for stort sett alle som driver med ærfugl på fastlands Norge); et biprodukt som fuglene ikke har nytte av etter hekking. Fuglevokterne bidrar til å legge til rette for økt hekkebestand av arten og skaper en utvetydig vinn-vinn situasjon for fugl og menneske. Dette samspillet er unikt på verdensbasis og er verdifullt på mange nivå utover kun det økonomiske. Utværet Lånan AS har vært flink til å formidle dette unike samspillet mellom menneske og fugl både lokalt, nasjonalt og også internasjonalt. Selv om etterspørselen har blitt stor de siste årene vil nok Lånanproduktene aldri bli masseprodusert. Bedriftens filosofi er tuftet på kvalitet, eksklusivitet, autentisitet og bærekraft (figur 5).

Figur 5: Utværet Lånan AS er et godt eksempel på en bedrift som har lyktes med å koble kultur og kommersialisering basert på ærfugldun. På bildet presenterer daglig leder for bedriften, Hildegunn Nordum, et utvalg av produkt basert ærfugldun (direkte eller indirekte) som kan handles på butikken Lille Lånan på Nes, Vega. Foto: Thomas H. Carlsen

2.2.5 Sirkumpolart samarbeid

Alle de tre andre deltakerlandene i prosjektet var representert med en eller to representanter (figur 6). Jens-Kjeld Jensen er ornitolog fra Nólsoy, Færøyene. Jensen har fungert som koordinator for aktivitet i prosjektet på Færøyene og har selv satt i stand et tyvetalls hus på Nólsoy som i tre sesonger nå har vært benyttet av hekkende ærfugl. Duna har blitt sanket og sendt til Lånan for håndrensing og kvalitetsvurdering. I sitt foredrag under konferansen redegjorde Jensen for naturmessige forhold på øygruppa Færøyene og forklarte litt om livet til den minste underarten av vanlig ærfugl, *Somateria mollissima faeroeensis*, som kun finnes på Færøyene. Som følge av Færøyenes topografi og klippeformasjoner hekker ofte ærfuglene høyere i terrenget enn hva som er tilfellet for ærfugler i Norge, Island og på Grønland. Hekkende ærfugler kan sees mange hundre meter opp i de grønne, gresskleddede fjellssidene (eksempelvis på øya Koltur).

Færøyene har ingen landpredatorer for hekkende sjøfugl. De mest betydningsfulle eggrovere eller predatorer på voksne individer eller ærfuglunger er storjo, sildemåke, gråmåke, svartbak og ravn. Det har også blitt registrert at spekkhogger kan ta både unger og voksne når de ligger på sjøen. Ærfuglbestanden på Færøyene ligger noenlunde stabilt på rundt 7000 par.

Målet med å forsøke å reetablere sanking av ærfugldun på Færøyene er ikke først og fremst med tanke på noen storproduksjon, men heller å ta vare på en tradisjon som har ligget brakk i mange tiår og aldri har fått så betydelig fotfeste som det har i Norge og på Island. På sikt er målet å bygge opp noen få gode eksempler på ærfuglvær, helst på tradisjonelt vis slike det ble gjort, eller forsøkt gjort tidligere.

Figur 6: Grønland, Island og Færøyene var representert på ærfuglkonferansen på Vega. Fra venstre: Martin Schjötz-Christensen (Nuuk, Grønland), Guðbjörg Helga Jóhannesdóttir (Reykjavik, Island), Aksel Blytman (Nuuk, Grønland) og Jens-Kjeld jensen (Nólsoy, Færøyene). Foto: Morten Günter.

Aksel Blytman fra KNAPK (Nuuk, Grønland) gav forsamlingen et interessant tilbakeblikk på ærfuglsituasjonen på Grønland fra 1700-tallet for fram til i dag. Grønland var en stormakt med tanke på ærfugldunsanking. Fra 1900-tallet, da sankingen ble med organisert og effektiv, ble det årlig sanket opp mot tre tonn dun. Dette ble stort sett brukt som handelsvare og ble byttet (brukt som kapital) mot dagligvarer. Noe dun ble lokalt benyttet i dyner.

Ærfuglbestanden ble kraftig redusert i løpet av 1900-tallet. Rundt 1980-1990 har den grønlandske hekkebestanden av ærfugl blitt redusert til en tiendedel av den opprinnelige bestanden i starten av 1900-tallet, dette i stor grad som følge av overbeskatning. Sanking av dun avtok og forsvant etterhvert som ærfuglen ble sjeldnere.

I dag er situasjonen betydelig bedre for ærfuglen på Grønland med en betydelig vekst i hekkebestander langs hele kysten. Dette samarbeidsprosjektet har som mål å se på mulighetene for å ta opp tradisjonen med dunsanking, men på en måte som vil sikre bærekraftig og gode levevilkår for ærfuglen. Blytman pekte på flere utfordringer med tanke på en framtidig satsning på dunsanking på Grønland som logistikk (enorme avstander og dyr transport), liten erfaring med sanking av dun på Grønland i dag, ingen erfaring med rensing av ærfugldun, foreløpig ingen marked for grønlandsk ærfugldun. Med andre ord må man starte helt fra "scratch" og organisere en evt. framtidig sanking i rett rekkefølge for å kunne lykkes.

Et pilotprosjekt utført i samarbeid med Bioforsk, KNAPK og departementet for fiskeri, fangst og landbruk (DFFL) ble utført i 2009 der 200 ærfuglhus ble satt ut fordelt på to områder i Upernavik og i Ilulissat (Disko bukta) (figur 7). Dette var et forsøk på å se om ærfugl på Grønland hadde preferanse for å hekke under tak, slik at duna kunne sankes etter endt hekkesesong. I Upernavik ble over 50 % av alle utsatte hus benyttet av ærfugl, mens ingen hadde benyttet noen av husene som ble satt ut på to små øyer nord for Ilulissat.

Figur 7: Små plasthus ble satt ut i terrenget på fire øyer fordelt på to områder i Upernavik isfjord og nord for Ilulissat (Disko bukta). Bildet viser hus på øya Tasilik nord for Ilulissat. Foto: Thomas H. Carlsen.

Martin Schjötz-Christensen jobber som AC-Fullmektig i Erhvervsudviklingsavdelingen i Sermersooq kommune, Grønland. Han supplerte Aksel Blytman med flere bilder og mer informasjon fra forvaltningens side. Schjötz-Christensen er pådriver for prosjektet, spesielt i området rundt Nuuk, som er hovedstaden og hovedsetet for kommunen Sermersooq. Det er planlagt et feltarbeid i Nuuk-området som har som mål å sanke inn dun fra rugende ærfuglhunner, samt å måle forstyrrelsen denne aktiviteten utgjør på ærfuglene. Et viktig arbeid for planlegginga av en økning av dunsankingsaktiviteten på Grønland.

Guðbjörg Helga Jóhannesdóttir jobber som rådgiver i Bændasamtök Íslands (the Farmers Association of Iceland) med ansvar bl.a. for nasjonens ærfuglnæring. Jóhannesdóttir gav oss et interessant innblikk i en mange hundre års bærekraftig forvaltning av ærfugl og et unikt samspill mellom menneske og fugl som gir en god biinntekt for farmerne som røtter dunværene (se eksempel på ærfuglvær figur 8).

Figur 8: Eksempel på dunvæer på Island. Foto: Árni Snæbjörnsson.

På Island hekker det mellom 200 000 og 300 000 par med ærfugl. Den totale dunproduksjonen pr. år har ligget på rundt tre tonn med rensed dun de siste årene. Jóhannesdóttir forklarte at ærfugldunnæringa ligger under landbrukets forvaltningsansvar, derfor blir grunneierne som har ærfuglvær benevnt “farmere”. På Island er det i dag ca. 420 farmere ved kysten som samler dun.

En årsak til at Island har hatt en stabil og jevnt økende bestand av ærfugl i flere hundre, i motsetning til hva som har vært tilfellet på for eksempel Grønland, Norge og Svalbard, er at ærfugl ble fredet så tidlig som i 1849. Denne fredningen har gjort det mulig å drive stort på enkelte eiendommer. Det finnes farmere som har over 3000 hekkende ærfugl som blir sanket dun fra, noe som gir oppimot 50 kg rensed dun. Forvaltningen av ærfugl krever også ekstraordinær predator kontroll i form av jakt på mink, rev, ravn med mer. Flere ærfuglvær er inngjerdet med fysiske og elektriske barrierer slik at landpredatorer ikke skal kunne komme inn til hekkeplassene.

Etter at duna har blitt tørket blir den først grovrenset og deretter rensed av maskiner som er utviklet på Island av farmerne selv. Den siste finrensinga med å få bort evt urenheter, fjær eller lignende skjer for hånd. Enkelte farmere har også begynt å vaske duna på en svært skånsom måte for optimalisering av kvaliteten. Jóhannesdóttir opplyste at det meste av islandsk ærfugldun blir eksportert til Japan, Tyskland og Østerrike. Island har måttet takle hard motgang i forbindelse med den globale finanskrisa i 2008. Dette påvirket også duneksporten i form av dårligere priser og et vanskeligere marked for kjøp og salg av ærfugldun. I 2010 var eksportsalget oppe igjen og det var rekordår med over 3 300 kg rensed ærfugldun. Prisen stiger stadig og har kommet opp på samme nivå eller høyere enn hva var tilfellet før finanskrisen.

I etterkant av ærfuglkonferansen har Jóhannesdóttir formidlet sine inntrykk og opplevelser fra Vega til farmerne på Island. Dette har ført til konkrete planer om å videreforedle islandsk ærfugldun til ferdige produkt og formidle den islandske tradisjonen for turister som kommer til Island. I 2011 vil det åpne et “Ærfuglsenter” i Stykkisholmur med museums- og butikkavdeling. Museet i Reykholar blir nå restaurert og fornyet og skal åpne igjen til sommeren med butikk også der. Butikker med ærfugldunprodukt skal også åpnes i Borgarnes og på Flatey (øy i Breidafjörður). Det finnes mange gode eksempel på at de lokale farmerne nå har begynt å tenke videreforedling av råvaren i form av utvikling av produksjon av klær, dyner, luer m.m. og etablering av samarbeid mellom farmere, reiseliv og designere. Jóhannesdóttir tror det islandske markedet vil blomstre på kort sikt til tross for at eksporten av dun nå blir prioritert som følge av svært gode priser igjen.

4. Konklusjon

Tilbakemeldingene i etterkant av konferansen tyder på at arrangementet falt i god smak for både deltagere, foredragsholdere, arrangører og samarbeidspartnere (Havhotellet, Gåkka Mathus, Lånan AS m.fl.). Konferansen ble en flott anledning for alle fuglevoktere på Helgelandskysten til å treffes for å få faglig påfyll og treffe andre voktere som vier våren og sommeren til ærfuglen. Det var et unisont ønske om å få til et tilsvarende arrangement en gang i nær framtid med bl.a. fokus på framtidsutsikter for ærfugldun, rekruttering til “næringa”, predatorbekjempelse og utvidet samarbeid, både nasjonalt og internasjonalt.

For supplerende omtale av konferansen henvises til følgende mediaoppslag:

<http://www.nora.fo/index.php?pid=193&cid=234>

http://www.bioforsk.no/ikbViewer/page/forside/nyhet?p_document_id=54065

<http://www.forskning.no/artikler/2010/november/271132>

<http://www.lu.no/internasjonalt/nora/item/3288-nytt-liv-til-glemt-ressurs.html>

<http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/nordland/1.7279621>

Ærfuglkonferansen ble avholdt i nydelige omgivelser på Vega Havhotell, Vega. Foto: Jens-Kjeld Jensen